

**AKADEMIK YOLQIN XOLMATOVICH TO'RAQULOV ILMIY
FAOLIYATI**

*Toshkent tibbiyot akademiyasi talasi
Mamasoatov Ozodbek Shamsiddin o'g'li*

Tibbiyot fanlari doktori, akademik To'raqulov Yolqin Xolmatovich o'z ona respublikasida ham, undan tashqarida ham tibbiyot jamoatchiligining chuqur hurmatiga sazovor bo'lgan atoqli biokimyogar olimdir. U O'zbekiston biokimyo fanining asoschilaridan biri, mintaqaviy tibbiyotning shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, hozirgi Respublika ixtisoslashtirilgan endokrinologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi asoschisi va yaratuvchisi, yuqori malakali o'qituvchi-metodist, faol endokrinoglar tayyorlashda jiddiy e'tibor qaratgan jamoat

arbobi.

To'raqulov Yolqin Xolmatovich (1917–2005) – sovet va o'zbek olimi, biokimyogar va endokrinolog, biologiya fanlari doktori, akademik, O'zbekiston Fanlar akademiyasining hurmatli a'zosi, Lenin mukofoti laureati, Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi.

Yolqin Xolmatovich To'raqulovni o'z hayotini ilm-fanga bag'ishlagan atoqli insonlar qatoriga qo'shish mumkin. U o'z ilmiy izlanishlari bilan nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo miqyosida tan olingan. Uning tadqiqotlari organizmning gormonal tartibga solinishi, endokrin bezlarning rivojlanishi hamda ularning hujayralar va to'qimalarga ta'siri kabi muhim jarayonlarga bag'ishlangan.

Uning ishlari Markaziy Osiyoda ilgari keng tarqalgan kasalliklar, jumladan, bezgak va oshqozon-ichak kasalliklarini o'rganishga katta hissa qo'shdi.

Yolqin nomi "shifobaxsh" degan ma'noni bildiradi, lekin bu taxallus emas edi. Uning to'liq ismi Abdulqoziz bo'lib, u umrining oxirigacha ilm-fan va jamiyat taraqqiyoti yo'lida xizmat qildi.

U o'zbek ilm-fanining buyuk avlodiga mansub bo'lib, Sovet Ittifoqi davrida shakllangan zamonaviy ilmiy muhitning yetuk vakili edi. 1920-1930-yillarda SSSRda eng ilg'or ta'lim tizimi shakllangan bo'lib, bu Markaziy Osiyo respublikalarida savodsizlikni butunlay yo'q qilishga yordam berdi. Majburiy o'rta ta'lim joriy etilib, maktablar, litseylar, internatlar va yetim bolalar uylari tashkil etildi. Ushbu tizim ilmga chanqoq yoshlarni o'qitib, ularni jamiyatning ilg'or ziyolilariga aylantirdi. Savodsizlik Osiyo va Afrika xalqlari uchun eng katta fojialardan biridir. O'qish va yozishni

bilmaydigan xalq mustaqil va erkin bo'la olmaydi, zamonaviy texnika va kommunikatsiya vositalaridan foydalana olmaydi. Savodsizlik millatning tafakkurini va o'zligini anglash jarayonini susaytiradi. Aksincha, savodxonlik xalq hayotining asosiy sifat ko'rsatkichlaridan biridir. O'zbekistonda savodsizlikni yo'q qilish natijasida jamiyatda ulkan ma'naviy va moddiy rivojlanish imkoniyatlari yaratildi.

Yolqin To'raqulov ana shu ta'lim tizimining eng yorqin mahsullaridan biri edi. Uning individual iqtidori va insoniy fazilatlari rivojlanishi uchun qulay muhit topdi va to'liq namoyon bo'ldi. U ilm-fan va taraqqiyot yo'lida porlagan yulduzlardan biri bo'lib qolmoqda.

Yolqin Xolmatovich To'raqulov 1917-yil 10-noyabrda Ma'rifatli va yuqori saviyali oilada, Toshkent va Bishkek oralig'ida joylashgan Merke shahrida tug'ilgan. Boshlang'ich ta'limni Toshkentdagi Karl Lyubken nomidagi tajriba-maktabida olgan, bu maktab 1918-yilda N.K. Krupskayaning homiyligida tashkil etilgan edi. Maktabda o'qish jarayoni rus pedagogi B.F. Lyubensov boshchiligidan olib borilgan. O'quvchilar o'qish bilan birga bog'dorchilik bilan shug'ullanar, hunarmandchilik sirlarini o'rganar va hatto tajriba sinflarida ishtirok etar edilar. O'sha yerda u rus va o'zbek tilidagi kitoblar bilan tanishdi, bu esa uning dunyoqarashi va madaniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

O'rta ta'limni Namangan shahrida davom ettirdi. 1931-yilda, 14 yoshida, u Toshkent tibbiyot institutining tayyorgarlik bo'limiga qabul qilindi. Bu davrda institut hali yangi tashkil etilgan bo'lib, og'ir sharoitda faoliyat yuritardi.

1936-yilda institutni tamomlab, 1937-yilda o'qituvchilik faoliyatini boshladi. U tibbiyot institutida kimyo, farmatsevtika va biokimyo fanlaridan dars berdi. 1939-yilda Tibbiyot institutida dorishunoslik fakulteti tashkil etildi va u yerda ishlashni davom ettirdi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanganida, Y.To'raqulov harbiy xizmatga chaqirildi va tibbiy xizmatda mayor unvoniga ega bo'ldi. U o'sha paytda G'arbiy frontda joylashgan 8-gvardiyachi havo-desant diviziyasida harbiy shifokor bo'lib xizmat qildi. Gazetalarda g'alaba haqida yozilgan bo'lsa-da, urushning haqiqatini faqat harbiy shifokorlar bilardi. Har kuni yuzlab yarador askarlar kelar, ba'zilar og'ir yaralanishlar sabab hayotdan ko'z yumardi, boshqalarning qo'llari yoki oyoqlari amputatsiya qilinardi. Ayrim askarlar esa jang maydonidan ikki oyog'isiz yoki ko'r holda olib ketilardi. Biroq, Y.To'raqulov kabi jarrohlarning ko'plab askarlarni operatsiya qilib, hayotga qaytarardi.

Yosh komandirning eng sevimli soʻzlari: “U yashaydi”. U oddiy harbiy chodirda joylashgan operatsion xonada ogʻir yarador askarlarning hayoti uchun kurashardi. U operatsion va jarohatlar uchun moʻljallangan chodir orasida yugurib, ogʻir yaradorlarni shok holatidan chiqarish uchun reanimatsiya choralari koʻrardi. Urushdagi xizmatlari uchun Y.Toʻraqulov Qizil Yulduz ordeni, Vatan urushi ordeni va boshqa medallar bilan taqdirlangan.

U artilleriya otishmalari va dushman aviatsiyasining pulemyot oʻqlariga qaramay ishlashga majbur edi. Shunga qaramay, uning tibbiy boʻlinmasida yaradorlarning tuzalib safga qaytish darajasi 72,3%, bemorlarning sogʻayish darajasi esa 90,6% edi. Bu 8-gvardiyachi havo-desant diviziyasi mayori Y.Toʻraqulov uchun katta yutuq boʻldi. 9-may – Gʻalaba kuni, uning hayotidagi eng muhim va eng sevimli bayram boʻldi. U shon-shuhrat yoʻli bilan faxrlanar edi. 1943-yil kuzida, gʻarbga yoʻnalgan tanklar va hujumga oʻtgan armiyaning ortidan harbiy-tibbiy batalon ham yoʻlga tushdi. Biroq, Y.Toʻraqulov Berlindagi gʻalabani koʻra olmadi. Uning mashinasi mina ustiga chiqib ketdi, u ogʻir jarohat olib, harbiy gosptalga yuborildi. U Xarkov va Penza shaharlarida davolandi. Faqat mina portlashidan omon qolgan inson bu qanday ogʻir jarohat ekanini biladi. U faqat 1944-yil aprelida Toshkentga qaytib keldi. Uni qarindoshlari va doʻstlari kutib olmagan edi, chunki hech kim uning kelishini bilmasdi. Toshkent vokzaliga qoʻltiqayoqda, yelkasida harbiy sumka bilan kelgan edi. U piyoda yurib, yaqin qarindoshining uyiga yetib bordi. U uzoq davom etgan davolanishdan soʻng, Toshkent farmatsevtika instituti direktori lavozimiga tayinlandi. Shu tariqa, uning hayot yoʻlining birinchi davrasi baxtli yakunlandi. Lekin bu ogʻir sinovlar bilan toʻla hayotining yangi bosqichi boshlanishi edi.

1945-yil oxirida Oʻzbekiston hukumati 50 nafar yosh olimni aspiranturada oʻqish uchun Moskvaga joʻnatdi. Yangi tashkil etilgan Oʻzbekiston Fanlar akademiyasini kuchaytirish uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash zarur edi. Bu olimlar kelajakda akademiklar boʻlib yetishib, oʻzbek ilm-fanining kuchli

potensialini yaratishlari kerak edi. Ular ibn Sino, Al-Beruniy, Al-Xorazmiy kabi buyuk ajdodlarning ilmiy merosini davom ettirishi kutilgan edi.

Y.X.To‘raqulov ham ana shu ilmiy safardan chetda qolmadi. Urush tajribasi, ilmiy bilimlari unga yordam berdi. Moskvada u SSSR Tibbiyot fanlari akademiyasining Biologik va tibbiy kimyo institutiga qabul qilindi. U yerda taniqli olim, jahon miqyosida mashhur akademik Ya.O. Parnas laboratoriyasida ish boshladi.

Parnas unga nafaqat ilmiy rahbar, balki ustoz va ma’naviy yo‘lboshchi bo‘ldi. Aynan Ya. Parnas maktabi Y.To‘raqulov kelajak ilmiy faoliyatini belgilab berdi. U biokimyo va endokrinologiya sohalarini o‘zining asosiy yo‘nalishi sifatida tanladi.

U doktorlik dissertatsiyasini yakunlay olmadi. 1947-yilda uni Toshkentga chaqirib, Toshkent tibbiyot instituti (ToshMI) rektori lavozimiga tayinladilar. O‘sha yili u atigi o‘ttiz yoshga to‘lgandi, ammo hukumat unga bunday yuksak lavozimni ishonib topshirib, yanglishmagandi. Bu yosh iste’dodlar davri edi – ularga rivojlanish va o‘shish uchun katta imkoniyatlar berilardi. ToshMI rahbari sifatida u jamoada ijodiy muhitni shakllantirishga hissa qo‘shdi, pedagogik metodikani takomillashtirish va zamonaviy davolash usullarini joriy etish talablarini ilgari surdi. U Moskvada bo‘lgan yillar davomida juda ko‘p bilim oldi va bu bilimlarini o‘z jamoasiga yetkazishga

harakat qildi. ToshMI unga doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash jarayonida ijodiy energiya bergan ilmiy muassasa edi. U institut jamoasini fidoyilik tamoyili asosida shakllantirdi. U mas'uliyatli rahbar bo'lish bilan birga, hech qachon kibr yoki manmanlikka berilmasdi. U oddiy, kamtar, tortinchoq, ochiq va samimiy inson edi. Bo'sh vaqtini esa oilasi, shaxmat va klassik adabiyot mutolaasi bilan o'tkazar edi.

1955-yilda u Andijon tibbiyot instituti rektori lavozimiga tayinlanadi. Ammo 1957-yil yanvarda, Toshkentda Yadro fizika instituti tashkil etilishi munosabati bilan unga radiatsion biofizika laboratoriyasini tashkil etish topshiriladi. Bu laboratoriya o'z sohasida dunyodagi eng yetakchi markazlardan biriga aylanadi. U nihoyatda iste'dodli bo'lgani uchun unga eng murakkab tashkilot ishlarini ishonib topshirishardi, chunki u jamoani tashkil eta olish qobiliyati va ish jarayoniga to'g'ri yo'nalish bera olish qobiliyati bilan mashhur edi. U jamoani jo'shqinlik va ijodiy ruhi bilan ilhomlantirdi, yosh kadrlarning iste'dod va imkoniyatlarini ochishga ko'maklashdi. Aynan shu yili unga mehnat tibbiyoti laboratoriyasini boshqarish topshirildi. Bu laboratoriya kasalliklar va jarohatlar sabablari bilan shug'ullanib, ayniqsa mahalliy epidemiologiya bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. 1963-yilda institutning ilmiy va amaliy yutuqlari yuqori baholanib, u SSSR Tibbiyot fanlari akademiyasiga (AMN SSSR) o'tkazildi. U akademianing ilmiy rahbari etib tayinlandi. Bu yerda ilmiy fikrlar qizg'in muhokama qilinar, yosh olimlar nazariy va amaliy tajriba almashinar, seminarlar va ilmiy bahslar tashkil qilinar edi. Uning tashabbusi bilan institutda yangi tadqiqot yo'nalishlari ochildi: biokimyo va biofizika bo'yicha ilmiy ishlar boshlandi. 1957—1963-yillar davomida institutda 80 ta nomzodlik va 19 ta doktorlik dissertatsiyasi himoya qilindi. Uning ilmiy ishlari amaliyotga joriy etildi, yangi ilmiy laboratoriyalarga asos solindi va bu yerdan yetishib chiqqan olimlar keyinchalik boshqa muassasalarda yetakchi ilmiy ishlarni olib borishdi. Uning tashabbusi bilan institutda Bazedov kasalligi (bo'qoq) va qandli diabet bo'yicha yangi ilmiy yo'nalish ochildi. Minglab bemorlar uning ilg'or tibbiy usullari yordamida shu og'ir xastaliklardan forig' bo'lishdi.

1959-yilda u doktorlik dissertatsiyasini himoya qilib, unda biokimyoviy jarayonlarning sirlarini ochib berdi.

Y. X. To'raqulov biokimyo va endokrinologiya bo'yicha Jahon kongresslarining doimiy ishtirokchisi bo'lgan. U quyidagi xalqaro ilmiy anjumanlarda ma'ruza bilan qatnashgan: Kopengagen (1960), Tokio (1961 va 1967), Nyu-York (1964), Praga (1967), Shveysariya (1970), Shvetsiya (1973), Gamburg (1976), Kanada (1979). Shuningdek, u Yevropa biokimyoviy jamiyatlari federatsiyasining (FEBS) bir qator konferensiyalarida ham ishtirok etgan.

Uning ishlarining ahamiyati Sovet davlati tomonidan yuqori baholandi. 1964-yilda u ilmiy yutuqlari uchun Lenin mukofoti bilan taqdirlandi, bu o'sha davrda ilm-fan sohasidagi eng yuqori davlat mukofotlaridan biri edi. 1967-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi etib saylandi. 1961-yilda esa u O'zbekiston biokimyo jamiyatining prezidenti bo'ldi. Xorijiy davlatlardagi ilmiy izlanishlar va tajribalarga asoslanib, u ilmiy anjumanlar va simpoziumlarda qatnashdi: Fransiya, Yaponiya, Xitoy, Moskva va Leningradda bo'ldi. U ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi uchun xalqaro ilmiy jamoatchilik tomonidan tan olinib, xorijiy ilmiy jamiyatlarning faxriy a'zosi etib saylandi.

Uning shuhrati chet elga ham tarqaldi. Ilmiy, ijtimoiy va madaniy faoliyati tufayli u xalq orasida katta obro' qozondi. U 200 dan ortiq ilmiy ishlar chop etgan. 1963–1966-yillarda u O'zbekiston Fanlar akademiyasining kimyo-texnologik bo'limi prezidenti bo'lgan. Ilm-fanni xalq orasida targ'ib qilishdagi xizmatlari beqiyos edi. U fan-tarqatuvchilar orasida ajralib turardi va xalqning ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. U ilmiy-tadqiqot institutlarini tashkil etdi, ikkita yirik ilmiy va ta'lim muassasasiga rahbarlik qildi va 100 dan ortiq fan nomzodlari va doktorlarini tayyorladi. Uning so'nggi yirik ilmiy tashabbusi Endokrinologiya institutida neyroendokrinologiya laboratoriyasini tashkil etish bo'ldi. Y. X. To'raqulov biokimyo, molekulyar biologiya, endokrinologiya, genetika, fiziologiya bo'yicha 600 dan ortiq ilmiy maqola va 120 dan ortiq ommabop ilmiy-publitsistik asarlar muallifi edi. Uning

50 dan ortiq kitobi va monografiyalari xorijiy tillarga tarjima qilingan. Uning ilmiy ishlari AQSh va Isroilda nashr etilgan.

“Biokimyo” va “Molekulyar biologiya” darsliklari uzoq yillar talabalar uchun asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi.

1966-yildan boshlab u O‘zbekistonning Tashqi mamlakatlar bilan do‘stlik va madaniy aloqalar jamiyati Prezidiumi a‘zosi va vitse-prezidenti bo‘ldi.

1975-yilda esa Shahar kitobsevarlar jamiyati raisi etib saylandi. Ko‘p yillar davomida u “Fan va turmush” (“Nauka i jizn”) ilmiy-ommabop jurnalining bosh muharriri bo‘lib ishlagan va bir qancha ilmiy jurnallar tahririyat hay‘atiga a‘zo bo‘lgan. Y. X. Turaqulov ko‘p marotaba O‘zbekiston Oliy Kengashining faxriy yorliqlari bilan taqdirlangan. U Beruniy nomidagi Davlat mukofoti laureati bo‘lgan.

Shuningdek, “El-yurt hurmati”, “Buyuk xizmatlari uchun”, “Jasorat”, “Shuhrat” ordenlari bilan taqdirlangan. Fanlar akademiyasining eng yuksak mukofoti — “Al-Xorazmiy medali” bilan ham taqdirlangan. Bundan tashqari, u ko‘plab boshqa yutuqlarga ham ega bo‘lgan.

Y.X.To‘raqulov 2005-yil 1-mart kuni 88 yoshida vafot etdi. Y.To‘raqulov ajoyib, sermahsul va ulug‘vor hayot kechirdi hamda o‘z xalqining sevimli va hurmatga sazovor farzandi bo‘lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гулямова Ф. Я. Мой отец Ялкин Туракулов. — Ташкент: Фан, 2007.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005).
3. Wikipedia internet sayti.